

Letz Štefan

Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Jeden z najtalentovanejších medzivojnových prozaikov, realista, tvorca poviedok a noviel; svoj rozprávačský výraz opieral o citovosť, iróniu, dokonalý opis, ale tiež o hlboké sociálne cítenie a psychologické majstrovstvo.

Životopisné údaje:

Narodil sa 19. novembra 1900 v Budapešti ako syn mestského žandára a začal tam chodiť aj do ľudovej školy. Potom sa však rodina vrátila na Slovensko a on pokračoval v štúdiu v Rajci. Učil sa dobre, materiálna situácia rodiny bola však zlá a tak sa Letz stal obuvníckym učňom. Až keď sa presťahovali do Žiliny, začal študovať na gymnáziu. Koncom vojny musel narukovať a štúdium dokončil maturitou v roku 1918 v Budapešti. Tam sa zapísal na štúdium na orientalistickej akadémii. Po vzniku Československej republiky v štúdiu v Budapešti nepokračoval, začal pracovať ako úradník v Kolárovcích, Žiline a v Košiciach, krátky čas bol železničiarom. V rokoch 1919 - 1923 študoval na Vyššej poľnohospodárskej škole družstevnej a začal študovať právo na Karlovej univerzite v Prahe. Štúdium práva nedokončil, absolvoval však ročný kurz na dramatickej akadémii v Prahe a 2 roky pôsobil ako člen činohry Slovenského národného divadla. V nasledujúcich rokoch vystriedal veľa profesií, bol revízorom Ústredného družstva, úradníkom v poisťovni, úradníkom na Riaditeľstve železníc, redaktorom Národných novín v Martine, napokon redaktorom slovenského oddelenia Mazáčovho nakladateľstva v Prahe, kde redigoval Slovenský literárny almanach. Autorsky publikoval v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia a potom až po dvadsaťročnej odmlke. Po roku 1950 žil v Rajeckých Tepliciach, kde 2. februára 1960 zomrel.

Diela:

Po časopiseckých začiatkoch v časopisoch Mladé Slovensko a Vatra sa Štefan Letz (používal aj pseudonym Omega) vyprofiloval na popredného novelistu a kmeňového autora Slovenských pohľadov. Jeho knižným debutom bola zbierka noviel **Obyvatelia dvora** z roku 1927, ktorou sa uviedol ako majster krátkych realistických próz. Do zbierky zaradil aj novelu **Magdaléna**, ktorú v roku 1927 Janko Borodáč inscenoval v Slovenskom národnom divadle. Takmer všetky Letzove novely majú inšpiráciu v rodinných vzťahoch alebo v autorových životných situáciách (novela **Predohra** - útek obuvníckeho učňa od zlého majstra alebo **Dráma v hereckom dome** - nešťastný ľubostný vzťah k herečke) a pod. Príbehy väčšinou súvisia s malomestským prostredím, ktoré veľmi dobre poznal, v ich pozadí bolo takmer vždy nepriaznivé sociálne prostredie, chudobné rodiny, v ktorých vyrastali psychologicky pozoruhodní hrdinovia. Často majú smutný záver, nádeje hlavných hrdinov, že sa ich život zrazu obráti k lepšiemu, že budú šťastní, milovaní a bohatí, sa končia sklamaním. Niekedy nasleduje zúfalstvo, ktoré vedie až k samovražde (Dráma v hereckom dome), častejšie smeruje k reálnejšiemu pohľadu na život (Láska Petra Dibáka). Umelecky sa Letz pokúšal vymaniť z opisného realizmu, v jeho prózach nájdeme prvky expresionizmu a najmä úsilie o psychologické motivovanie činov jednotlivých postáv (sociálno-psychologický realizmus). Napríklad v dokonale kompozične vystavanej novele Rezbár a jeho sok s prenikavou psychologickou hĺbkou vyjadril vzťah dospelávajúceho chlapca k matke a jej novému mužovi. Po dlhšom odmlčaní sa k prozaickej tvorbe vrátil až v 50. rokoch 20. storočia, pre túto fázu jeho tvorby je charakteristická kritika malomeštiackej spoločnosti a psychologická analýza, ktorou nadväzoval na klasické realistické vzory. V tomto období vznikli jeho diela **Eminent Duhovič a Dobrodružstvo pod vežou**. Spolu s novelou Eminent Duhovič vydal aj novelu **Láska Petra Dibáka**, citový príbeh lásky mladého študenta. Po smrti autora vyšli výbery z jeho diela pod názvom Novely a Dobrodružstvo pod vežou.

Podrobnejšie o dielach:

Obyvatelia dvora - je jedna z prvých Letzových próz a zároveň jedna z „najsociálnejších“, zameraná na spoločenské rozdiely medzi triedou bohatých a chudobných, ktoré vedú k ostrému konfliktu a napokon až k vražde. Odohráva sa v malom meste, v jednom veľkom priechodnom dome, kde býva veľa železničiarских rodín. Tvoria však dva odlišné svety, lebo v prednej časti býva elita - úradníci, v zadnej časti robotníci. Práve tam býva aj hamovkár Ján Hruboš so svojou mladou ženou Evkou. Sú spolu šťastní, až kým ju nezačne prenasledovať a obťažovať násilník, inžinier Darvas z prednej časti domu. Hruboš nevie situáciu riešiť, prestane manželke veriť, z nešťastia začne piť, hrozí mu strata zamestnania. Ona je nešťastná, lebo ľúbi svojho manžela a skrýva sa pred Dervišom. Raz ráno nájdú za domom Derviša mŕtveho, začína sa vyšetrovanie. Hruboš nie je podozrivý, lebo nebol vtedy v meste, všetci robotníci mlčia, nikto nič nevidel. Nikdy sa nezistilo, kto bol vrah, problém Hrubošovcov tajne vyriešila solidarita robotníkov.

Rezbár a jeho sok - umelecky veľmi vysoko hodnotená novela, ktorej príbeh sa tiež odohráva na sociálnom pozadí, rozhodujúci je však psychologický aspekt príbehu. Obuvnícky učeň Ferko, syn chudobnej vdovy Haluzovej chce zarobiť trocha peňazí, aby pomohol matke, ktorá sa živí vyšívaním pre módne firmy v meste. Ferko chodí na stanicu nosiť cestujúcim kufre. Raz sa tam zoznámi s cudzincom, ktorý prichádza do dediny pracovať ako dielovedúci do úspešnej rezbárskej fabriky. Nesie mu kufor a tým zmení život troch ľudí - rezbára Příborského, ktorý potrebuje ubytovanie a nájde ho v domčeku u Ferka a jeho matky, svoj, lebo stratil súkromie a matka sa viac než jemu začala venovať cudzincovi a matkin, lebo sa s rezbárom do seba zaľúbili. Ferko to ťažko prežíva, je nešťastný, robí matke scény, lebo si myslí, že už ho nemá rada, žiarli, k rezbárovi sa správa nepriateľsky. Spoločné Vianoce už Ferko nedokáže psychicky zvládnuť, okrem toho sa proti jeho matke obracia aj verejná mienka v dedine a tak sa Příborský odsťahuje. Keď však Ferko vidí, aká je preto nešťastná jeho matka, je mu jej veľmi ľúto a príde poprosiť Příborského, aby sa k nim vrátil. Láska k matke je silnejšia ako jeho pocity, nechce, aby preňho obetovala svoje šťastie.

Eminent Duhovič - Peter je študentom Uhorskej kráľovskej hlavnej reálky v meste na hornom Považí v dobe Rakúsko-uhorskej monarchie. Je vojna, nedostatok potravín, vzdelávať sa v takej dobrej škole je veľmi drahé a aby si chudobná vdova po železničiarovi - mama Petra Duhoviča mohla dovoliť platiť školné, Peter musí tiež niečo zarobiť. Má ešte mladšieho brata a matka živí rodinu len príležitostnými prácami. Je vynikajúci študent, preto doučuje menej múdrych spolužiakov z bohatých rodín. Neprežíva s nimi však len hodiny „kondícií“, ale aj vážne životné osudy, najmä so synom bohatého mäsiara Pavlovského Ivanom, ktorý je veľmi dobrý, citlivý chlapec, ale zle sa učí. Otec je tyran, surovec, bije Ivana i jeho matku a Peter sa mu usiluje pomáhať, koľko vládze. Problémy má najmä s profesorom francúzštiny, nafúkaným a zlomyseľným Várszegim. Dotkne sa ho aj nešťastie spolužiaka Vlada Kubicu, syna zámočníka a angažovaného socialistu. Vladov otec musel ísť bojovať do Ruska, kde ho zajali. Vlado má veľmi rád svojho otca, v nádeji, že mu niekto v Rusku pomôže ujsť, on pomohol ujsť niekoľkým ruským zajatcom, ktorí boli sústredení v ich meste. Vlada zato zatkli a uväznili za vlastizradu. Peter mu pomôcť nemôže, pomôže však Ivanovi Pavlovskému, ktorému hrozilo prepadnutie z francúzštiny a ťažký trest od otca. Nájde v škole pochopenie a oporu v novom učiteľovi Lahotovi. Zisťuje, že nie sú všetci okolo neho takí nepriateľskí ako doteraz, pozerá sa s nádejou do budúcnosti. Novela je otvoreným obrazom života a myslenia ústrednej postavy mladého študenta, odohráva sa na sociálnom, niekedy až socialistickom pozadí, ktoré súvisí s dobou, v ktorej novela vznikala.

Láska Petra Dibáka - intímny príbeh mladého študenta, siroty, ktorého tvrdo vychováva veľmi nábožná, ale lakomá a bezcitná teta sa začne odohrávať v hornouhorskom (slovenskom) meste Radová. Citlivý chlapec je u tety veľmi nešťastný a tak ujde do mesta - Budapešti, kde pracuje ako slúžka Terka, dievča od susedov, do ktorého sa zaľúbil. Terka ho v rodine

predstaví ako svojho brata a tak môže s ňou pár dní zostať. Petrov detský ľúbostný cit je však zranený, keď sa dozvie, že Terka má majetného priateľa a bude sa vydávať. Peter ujde, túla sa po Budapešti. Zatiaľ ho hľadá Terka, príbuzní z Radovej aj učiteľ Horník, ktorý má o Petra strach. Napokon ho nájdu na stanici, starček - otec jeho učiteľa mu kúpi lístok na vlak a pošle ho domov do Radovej. Bolesť zo sklamaní pomaly prekrývajú pekné spomienky na Terku, na Budapešť aj na návštevu divadla, kam sa po prvýkrát v živote dostal.

Predohra - rozprávač v novele predstavuje svoj životný príbeh, keď ako dospievajúci chlapec, obuvnícky učeň, tak veľmi túžil po vzdelaní, že ušiel z domu a vybral sa uprostred zimy bez peňazí a bez kabáta pešo do veľkomesta, v nádeji, že sa mu tam splní životný sen. Na jednu noc ho prichýlil osamelý drevorubač, druhú prežil v starobinci, odkiaľ si odniesol najstrašnejšie zážitky na celý život. Potom takmer zamrzol a zachránili ho žandári. Zúfalý čin však priviedol jeho chudobnú matku k takému citovému vypätiu, že dokázala takmer nemožné. Podplatila a presvedčila okresného náčelníka, ktorého sa všetci v okolí báli, aby jej synovi pomohol. Mala šťastie, že poznal dobrú povesť jej otca, bývalého richtára a krčmára, ktorý bol k bohatým pánom taký priateľský a štedrý, až priviedol rodinu na mizinu. Mal však v mestečku dobré meno a teraz - po smrti aj on vnukovi pomohol. Stačili len dva telefonáty náčelníka na správne miesta a všetko sa zmenilo, matka dostala prácu a jej syn sa stal gymnazistom. Bolo mu však stále ľúto za jediným rodinným pokladom - zlatou ihlicou, ktorú matka použila ako úplatok. Mal za sebou tvrdú a poučnú „predohru“ do života, zažil jeho najtemnejšie stránky, aby vedel naplno oceniť tie svetlejšie.

Dobrodružstvo pod vežou, Kabelka - patria k posledným Letzovým prózám, sú epicky i kompozične dôsledne prepracované, odlišné od próz z obdobia ranej autorovej tvorby. V Dobrodružstve pod vežou je hlavnou postavou Matúš Vraník, revízor úverového družstva, ktorý sa na návšteve u katolíckeho kňaza zaľúbi do jeho krásnej mladej gazdinej a potom zažije veľké sklamanie, keď zistí, že dievčina je kňazovou dlhoročnou milenkou, ktorú si priviedol z verejného domu. Odhalí pritom nešťastné príbehy kňaza i gazdinej. Novela Kabelka má zaujímavý námet a názov podľa kabelky, ktorú našiel vo vlaku chudobný železničný úradník Julo Šalanda aj s veľkou sumou peňazí a tým získal šancu začať lepší život aj so svojou snúbenicou Oľgou. Prekvapený nečakaným bohatstvom je však taký neopatrný, že sa v krčme tak opije a vyvádza neprístojnosti s pochybnými dievčatami, že ho o celé jeho bohatstvo okradnú. Zostala mu len prázdna kabelka, ktorej sa nevie zbaviť. Navyše sa ukáže, že nájdená kabelka patrila jeho snúbenici, ona ju pri rozlúčke s ním zabudla vo vlaku aj s peniazmi, ktoré patrili jej otcovi a teraz vie, že ju práve on našiel. Julovi sa zrúti celý život, zostáva mu len hanba a bezmocnosť.

Úryvky:

Dobrodružstvo pod vežou

V ústrednej nebeskej učtárni tam kdesi nad oblakmi, kde sa vedie presná evidencia hriechov každého pozemšťana, na jedinom mieste, kde aj chudáci majú svoje bežné účty, bude po tieto dva dni podistým veľký ruch a anjelom poriadne pribudne počasných hodín pri takom návale práce. Nie je predsa nijakou maličkosťou vykonať v knihách toľko záznamov a odbremeniť vyspovedaných dubcovských pútnikov aj účtovne od odpustených hriechov! V pokračovaní týchto úvah vyrušila Vraníka mačka. Nevedel, kde sa vzala, odkiaľ prišla, len pocítil, ako sa zrazu obtrela oňho. Striasol sa. Mačka mu prekízlala popri nohách a jedným skokom bola na obložnej doske. Chvíľku so záujmom pozorovala muchu, čo brnčala na vnútornej tabuli otvoreného okna a - zmizla. Vraník ako stratený sa ďalej motkal v izbe. Nerozhodne pristúpil ku knižnici, unudene sa prehŕňal medzi zväzkami, prelistoval niektoré menej známe dielo a potom ho s nevôľou odložil. Zo stojana vzal Ježišovu sošku najsvätejšieho srdca, poobracal ju a zistil, že ako väčšina sôch, predstavujúcich členov nebeskej rodiny alebo postavy svätých a svätíc, aj táto podoba je zvnútra celkom prázdna.

Tu mu nevdojak prišlo na um, ako v ňom vznikli prvé pochybnosti o existencii biblického stvoriteľa a jeho nebeských vysluhovačov, ako sa začal mučiť otázkou: „Je boh, alebo nie?“...

(úryvok z novely)

Rezbár a jeho sok

Ferko len s veľkou námahou vyňal medveďa zo skrine, postavil ho vstred izby, obskakoval okolo neho a z každej strany ho oblápal. Bol skoro o pol hlavy vyšší od neho a jeho sklené oči sťaby huncútsky boli požmurkávali. Celý sa venoval medveďovi a celkom zabudol na ostatných v izbe. Len keď na dvoch medvedích tlapách zbadal vyryté svoje meno, chcel sa obrátiť s otázkou na Príborského, ale slovo mu zaviazlo v hrdle. Príborský držal matkinu ruku, a hovoriac jej čosi, nastokýnal na ňu svoj prsteň. Ten tým drahokamom zdobený. Matka sa nahla k nemu a Príborský, privinúc ju k sebe, sklonil nad ňu hlavu. Bozkali sa. Ferko sa hrozne naľakal. Rýchle sa obrátil, ale z medveďa už nič nevidel. Ohnivé kolieska sa mu mihali vo vzduchu pred očami a srdce mu divo bilo. Nikdy nevidel, že by matka okrem neho bola iného bozkala. Celé telo sa mu chvelo a slzy mu tiekli po tvári. Lež zrazu mu prišlo na um popoludnie po príchode dieľovedúceho. Vtedy len že sa matka s ním nerozplakala. Bože, len to nie! Nesmie ju zarmútiť! Ó, aká radosť žiari jej z očí! Chytro si utrel slzy, vystrel hlavu, akoby sa nič nebolo bývalo stalo.

A drevený medveď, sťaby sa čudoval, že naraz si ho nikto nevšíma a na Štedrý večer veľkí sa radujú a malí plačú, nehybne stál a súcitne hľadel svojimi dobráckymi sklenými očami na smutného chlapca...

(úryvok z novely)

Predohra

Pri spomienke na túto ihlicu sa mi ešte aj dnes srdce zachveje. Ihlica bola, ako sa hovorí, našou železnou rezervou pre najhoršie časy. Mali sme sa s ňou rozlúčiť len v položení, keby už naozaj nebolo čo do úst. Bola našou poslednou nádejou, našim posledným útočiskom. A veru sa už neraz uvažovalo o jej ďalšom osude a neraz ju pokropili matkine slzy. Azda práve od nich mala perla taký jagavý lesk. Ale sme ju nevypustili z rúk. Ešte dnes vidím pred sebou matku s utrápenou tvárou v dňoch, keď už v meste nedostala nijakú prácu a keď už vskutku nebolo doma ani omrvinky chleba, ako opatrne vyberá tento jediný rodinný klenot z puzdra so zlatorezom a s belasou zamatovou výplňou, ide s ním k oknu a volá ma, aby sme pri svetle spolu obdivovali krásu perly. Ale ja už viem, čo je vo veci. Potrebuje moju pomoc, lebo sa nemôže rozhodnúť. Vidím hlbokú brázdú jej uvažovania uprostred jej bledého čela: predať či nepredať? A moja rada znie: nepredať! Veď môže byť ešte horšie. No moje stanovisko nebolo bez sebeckva. Matka mi vždy hovorievala: - Až vyrastieš, ihlica bude tvoja. - Oprávnené som ju pokladal preto už za svoju.

Nemôžete si ani predstaviť, čo som vyvádzať, ako žalostne som bedákal, len čo som sa od matky dozvedel, že nielen krásnu vyšivánu prikrývku darovala náčelníkovej žene, aby sa prihovarila u svojho muža, ale odovzdala preňho aj „moju“ ihlicu. Chcela si ho takto nakloniť, chcela mať istotu, že ma dá naozaj „kurentovať“. Keď vraj matka v slzách pripomínala jeho žene, že som jej jediný dieťa a zhynie od zúfalstva a bôľu, ak ma nenájdu, pani veľkomožná dojata odpovedala: - Áno, áno, chápem vás, veď i ja som matka. - Ale dary bez slova prijala. Pár dní po mojom návrate mi matka oznámila, že sa pôjdeme poďakovať belušovskému náčelníkovi za jeho „dobrotu“. Ľahko uhádnete ako mi bolo. Nikdy som toho človeka nevidel, ale už som ho nenávidel, nenávidel živelne, s čistou, nezakalenou náruživosťou, aká môže ovládnuť len chlapca v tomto veku...

(úryvok z novely)

Kabelka

Bolo to medzi Lučivnou a Popradom, keď „vec“ prvý raz zbadal. Pod zodvihnutým čalúneným operadlom v kúte medzierky, deliacej stenu vozňa od miesta, na ktorom ešte nedávno sedela tučná pasažierka, „čosi“ sa svietivo červenalo. Julo Šalanda neveril vlastným očiam. Sprvoti myslel, že ide o zrakový klam, o marivo, o hru zmyslov, o reakciu, o následok jeho dnešnej mimoriadnej nervovej podráždenosti. Prihol sa preto lepšie k medzierke. Za okrajom sedadlo spolovice zapadnutá ležala „vec“ červená a jagavá, pripomínajúca farbou zrelý plod šípok. Bola to kožená dámska kabelka. Nová, novučičká, prepychová, strednej veľkosti. Jej lesklý lakový náter vyzývavo priťahoval oči.

Šalanda sa v prvej chvíli hrozne naľakal. Ustrašene sa vystrel a odtiahol. Chcel byť čo najďalej od „vecí“. Nie, to je čosi nedobrého. Zlo, namierené proti nemu. Zlo, čo ho môže zničiť. Utúlil sa celkom do kúta a stadiaľ sa díval ukradomky na kabelku. Mal pocit, akoby ho niekto bol prichytil pri krádeži a teraz mu položil rovno pred oči usvedčujúci predmet trestného činu.

To ona tu nechala, tá vyparádená potvora! Urobila to schválne, aby ho dostala do nešťastia. Podistým vycítila ako zmýšľal o nej, čo jej žičil a chcela sa mu zato pomstiť. Pozor, pozor! Nebezpečný náklad! Ide o leš, o úskok nepriateľa! Treba mu čeliť. Musí mu zmiznúť spred očí!

Hnevlivým, energickým pohybom zrazil čalúnené operadlo.

Dobre je! Kabelka bola teraz z troch štvrtín ukrytá...

Myšlienky:

„Jeho talent vedel zachytiť životnú pravdu i životné konflikty. Umelec dospel k osobitej forme realizmu, ktorý je syntézou tradičných znakov a odkazov so subjektívnymi výbojmi, ovplyvnenými snahami modernej prózy, čiastočne napríklad expresionizmu. Mladý autor snažil sa držať krok“ so súvekými umeleckými úsiliami. Išlo mu však predovšetkým o umenie pravdivé, mravné i esteticky účinné.“ (Ján Gregorec)

„Podstata umeleckého novotárstva Letzovho nespočíva natoľko v prudkej zmene témy alebo umeleckého postupu, ako skôr v súbore charakteristických menších zmien, ktorý prezrádza zmenu pozorovacieho hľadiska umelcovho. Letz neopustil platformu realizmu, ale zamieril pozornosť k celkom iným objektom životným a spoločenským a tým dal nevdojak podnet k prudšiemu vývinovému pohybu v súčasnej slovenskej literatúre.“ (Michal Chorváth)

Zaujímavosti:

V mnohých Letzových prózach nachádzame obraz chudobnej ženy s jedným chlapcom alebo s niekoľkými deťmi, ktorá musí kruto zápasiť so životom, aby uživila a mohla dať vzdelávať svoje deti. Je to tak v próze Rezbár a jeho sok, ale aj Eminent Duhovič alebo Predohra.

Štefan Letz bol skutočným majstrom opisov, dokázal priam výtvarne zobrazit' prostredie i postavy. Veľký priestor pre umelecké opisy si vytvoril napríklad v novele Dobrodružstvo pod vežou.

Príručku Slovenský literárny almanach zostavil Štefan Letz spolu s Dobroslavom Chrobákom v roku 1931.